

Hippiatricus i jego pacjenci. Leczenie koni w Warszawie

Hanna Polańska

z Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie

Powstanie zawodu lekarza weterynarii na terenie Królestwa Polskiego związane było z rozwojem szkolnictwa weterynaryjnego. Pierwszą placówką szkolącą przyszłych praktyków weterynaryjnych w Królestwie była Szkoła Weterynarii w Instytucie Agronomicznym działająca w latach 1824–1831, drugą była Szkoła Weterynarzy otwarta w Warszawie w 1840 r. Placówka ta, przez lata reorganizowana i działająca pod zmieniającymi się nazwami, od 1889 r. jako Warszawski Instytut Weterynaryjny, zakończyła działalność w 1915 r. W okresie międzywojennym na Uniwersytecie Warszawskim utworzono Studium Weterynaryjne przy Wydziale Lekarskim, a w 1927 r. Wydział Weterynaryjny.

Szkoły weterynaryjne prowadziły kliniki dla zwierząt gospodarskich. Przykładowo w 1846 r. leczono tu 617 zwierząt, w tym 395 koni, w 1872 r. – 1396 zwierząt, w tym 928 koni, w 1912 r. – 1154 zwierząt, w tym 789 koni. Największa i najbardziej profesjonalna klinika powstała na terenie stałej siedziby Warszawskiego Instytutu Weterynaryjnego przy ul. Grochowskiej. Klinika ta w okresie międzywojennym należała do Uniwersytetu Warszawskiego. Poza szkołami na terenie Warszawy powstawały także od końca XIX wieku prywatne kliniki weterynaryjne, a także ambulatoria i punkty pomocy weterynaryjnej zakładane przez lekarzy weterynarii oraz z inicjatywy stowarzyszeń broniących praw zwierząt, tj. Towarzystwa Opieki nad Zwierzętami i Polskiej Ligi Przyjaciół Zwierząt. Porady weterynaryjne, jak i leki były tu częstokroć bezpłatne, przykładowo w 1901 r. jedna z lecznic udzieliła pomocy 652 koniom.

Było wielu zasłużonych lekarzy weterynarii związanych z leczeniem koni w Warszawie, między innymi: sprawujący opiekę nad końmi tramwajów konnych – Romuald Sobolewski, Henryk Piaszczyński, Ignacy Gajewski, Michał Dowbor, Leon Buczwiński; nad końmi Warszawskiej Straży Ogniowej – Teofil Bereza, Józef Cieszkowski, Kazimierz Dembiński, Władimir Izidor Tomaszewski; nad końmi Towarzystwa Doraźnej Pomocy Lekarskiej (pogotowie ratunkowe) – Zenon Festensztad, który funkcję tę pełnił bezpłatnie; Henryk Piaszczyński i Anastazy Koskowski byli pierwszymi oficjalnymi lekarzami weterynarii na warszawskim torze wyścigów konnych.

Zawód weterynarza przed długi czas nie cieszył się prestiżem społecznym. Adam Rudnicki, autor dwóch projektów z lat 1812 i 1817 dla szkół weterynaryjnych, w wydanym drukiem przemówieniu na otwarciu Szkoły Weterynarii w Instytucie Agronomicznym pisał: *weterynarię uważają niektórzy za naukę mało znaczącą, a wykonywanie jej za upodlenie*¹.

Wykonywanie sekcji zwłok padłych zwierząt uważano za hańbiące. Pierwszych kandydatów na weterynarzy Rudnicki widział rodem z gminu. Uważał, że po zakończeniu nauki powinni wracać do miejsc, w których się wychowali, ponieważ znając ciężkie warunki na wsi i panujące tam stosunki, będzie im łatwiej pokonywać trudy pracy. Pracę weterynarza określał jako ciężką, niebezpieczną i nisko płatną, pisał w 1817 r. – *praktyczny Bydłęco-Lekarz, musi w smrodliwej stayni obrzydłe odbywać roboty, gdy tymczasem za swoje trudy, i ciągłe, nawet z niebezpieczeństwem połączone natężenia ciała, odbiera tak szczupłą zapłatę, że nią ledwo konieczne potrzeby życia zaspokoić może*².

Osoby mające prawo do praktyki weterynaryjnej musiały posiadać stopień naukowy przyznawany po zdaniu egzaminie. Na oficjalnej liście z 1829 r. w gronie „kwalifikowani lekarze zwierząt” widnieje zaledwie 13 osób bez podanych przy nazwiskach stopni naukowych. Na liście z 1836 r. jest 10 osób, z tego aż 6 to „lekarze koni” mający prawo wyłącznie do leczenia koni, a pozostałe 4 osoby mogły leczyć wszystkie zwierzęta gospodarskie. W tym czasie nieograniczone prawo do praktyki weterynaryjnej na terenie Królestwa Polskiego miały osoby posiadające któryś ze stopni polskich: „weterynarz rzędu I” (II lub III) oraz „weterynarz nieklasowy”, ew. stopień rosyjski: „lekarz weterynarii klasy 1” (ew. 2, lub 3) oraz „pomocnik weterynarza klasy 1” lub 2. Ograniczone prawo do praktyki weterynaryjnej miały osoby posiadające stopień polski: „pomocnik weterynaryjny nieklasowy” albo rosyjski: „pomocnik weterynarza klasy 3”. W 1838 r. weszły nowe przepisy o stopniach naukowych, ale osoby posiadające stopnie nadane przed tym rokiem zachowywały swoje uprawnienia. Lekarzami koni praktykującymi w Królestwie Polskim wymienianymi na oficjalnych listach w latach 1836–1854 byli: Ardens Daniel, Dobronoki Antoni, Gosselin Jan, Jasiński Jan, Mężyński Wincenty, Mrówczyński Franciszek, Czerwiński Józef, Dobronoki Antoni, Rajner Karol Franciszek, Sleszyński Jan, Lempke Samuel. W 1845 r. przepisy ustanowiły warunki egzaminowania na stopnie „magister nauk weterynaryjnych”, „weterynarz”, „pomocnik weterynaryjny”.

W 1838 r. wyszła ustawa o urządzaniu służby lekarskiej cywilnej w Królestwie Polskim. W powstałych urzędach lekarskich zatrudniano także asesorów weterynaryjnych i jego pomocników. Stanowiska te mogły objąć osoby posiadające wyższe stopnie weterynaryjne. Przed objęciem posady składali urzędową przysięgę *wierności Najjaśniejszemu Panu i Jego Następcy*

¹ Głos Adama Rudnickiego, Warszawa 1826, s. 67.

² A. Rudnicki, Projekt zaprowadzenia i urzędzenia Instytutu Weterynarii Teoretyczno-Praktycznego w Mieście Stołecznym Warszawie, Warszawa 1817, s. 49.

podług obrządku religii przez siebie wyznawanej³. Treści przysięg znajdują się w zachowanych aktach personalnych byłych dyrektorów szkoły warszawskiej: asesora weterynaryjnego Edwarda Ostrowskiego, Otto Eichlera i pomocnika asesora weterynaryjnego Piotra Seifmana.

Pierwszą placówkę pod nazwą Szkoła Weterynarii w Instytucie Agronomicznym z główną siedzibą na terenie podwarszawskiego Marymontu otworzono w celu szkolenia przyszłych hipiatryków dla wojska. Naczelnikiem szkoły był dr Adam Rudnicki, były wykładowca teorii weterynarii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Był on pionierem nauczania hipiatryki w Polsce. W 1812 r. z własnej potrzeby napisał projekt dla przyszłego instytutu hipiatrycznego pt. *Plan organizacji medycyny i chirurgii większych domowych zwierząt w kraju naszym opatrzony datą: Warszawa 8 sierpnia 1812 r.* Projekt wysłał do Stanisława Staszica preza Rady Stanu i Ministrów, dyrektora Edukacji Narodowej. Rudnicki opowiadał się w nim za utworzeniem dwuletniej szkoły hipiatrycznej, która będzie szkolić lekarzy koni, jako że: *Hipiatrycy, konowalami nazywani, nie tylko w cywilności lecz jeszcze bardziej w wojsku a najosobliwiej podczas wojny są potrzebni, i przez ich ręce wszystkie przechodzą konie do usługi publicznej użyte.* Pisał, że: *zręczny w operacjach i doświadczonych na bydłach Hipiatryk, może zastąpić w pewnych okolicznościach lekarza zwierząt.* Projekt Rudnickiego zyskał uznanie Stanisława Staszica, który na marginesie pisma umieścił adnotację: *oświadczyć podającemu, że Dyrekcja myśli jego odebrała, gorliwość jego pochwała i zapewnienie, że w czasie dogodniejszym Instytut będzie ustanowiony⁴.*

Kilka lat później (1816) car Aleksander I podpisał ukaz zezwalający na otwarcie szkoły rolniczej i szkoły weterynarii. W sprawę tę był zaangażowany m.in. Stanisław Staszic. Prawdopodobnie idea utworzenia szkoły weterynarii pochodziła z wcześniejszego projektu Rudnickiego. Dla przyszłej szkoły w Instytucie Agronomicznym powstały nowe projekty, m.in. Rudnicki w 1817 r. napisał i wydał drukiem *Projekt zaprowadzenia i urzędzenia Instytutu Weterynarii Teoretyczno-Praktycznego w Mieście Stołecznym Warszawie.* Opowiadał się w nim za lokalizacją szkoły w Warszawie, gdzie jest mnóstwo chorych koni, zwłaszcza są to schorzenia ortopedyczne, a leczeniem koni zajmują się głównie szarlatani, którzy *wygubiają przeto więcy koni, niż same choroby sprzątać zwykły⁵.* Jednak i tym razem projekt Rudnickiego nie został zrealizowany. Rząd wybrał projekt wileńskiego profesora Ludwika Bojanusa (1776–1827), twórcy pierwszej polskiej szkoły weterynarii przy Uniwersytecie Wileńskim (1823). Na potrzeby placówki przeznaczono folwark rządowy Buraków koło Marymontu. Szkoła podlegała dyrektorowi Instytutu Agronomicznego Jerzemu Beniaminowi Flattowi (1768–1860). Jej celem było *sposobienie*

Wizyta z chorym koniem. Klinika Wydziału Weterynaryjnego Uniwersytetu Warszawskiego przy ul. Grochowskiej. Na pierwszym planie widoczny prof. Konstanty Łopatynski, październik 1925 r. Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

praktycznych hipiatryków, czyli lekarzy koni⁶. Jak pisał dyrektor Instytutu Jerzy Flatt: *Uczniowie tej szkoły, z początku sami wojskowi od pułków przysłani, kształcili się na lekarzy końskich do wojska. (...) W szkole weterynaryi mają uczniowie sposobność widzieć rozmaite choroby zwierząt i ich leczenie; poznają także rozmaite chirurgiczne narzędzia i ich użycie; uczą się i widzą, jak się przysposabiają różne lekarstwa zwierzęce itp.; nawet w kuciu koni potrzebną mogą mieć instrukcyę⁷.* Uczniowie dzielili się na stałych i przychodzących. Uczniowie stali mieszkali na terenie Szkoły Weterynarii w folwarku Buraków. Uczniami przychodzącymi byli co roku nowi słuchacze z wyższego oddziału Instytutu Agronomicznego, którzy zdobywali tu wiedzę uzupełniającą. Uczniowie Szkoły Weterynarii uczęszczali również na wykłady z zakresu agronomii, np. z chowu zwierząt, botaniki, chemii, a także na zajęcia z religii. Nauczycielami byli dr Adam Rudnicki, który wykładał teorię weterynarii, oraz nauczyciele prowadzący zajęcia praktyczne: Fryderyk Jacob i Konrad Karol Fuhrmeister. Nauczycielem kucia koni był Sandek. W ciągu kilku lat istnienia szkoły ukończyło ją 12 osób, z tego 10 wojskowych, tj. żołnierzy i podoficerów, oraz 2 cywilów. Mimo że szkołę otworzono w celu szkolenia hipiatryków dla wojska, absolwenci szkoły nie otrzymywali dyplomu hipiatryka, tylko „weterynarza rządu I” lub „weterynarza rządu II”, z prawem do leczenia zwierząt gospodarskich. Świadczą o tym akta osobowe zachowane po dwóch absolwentach tej szkoły: Janie Müllerze (1798–1860), który uczył się w szkole w latach 1827–1830 i był przysłany przez 2 Pułk Ułanów oraz Jakóbie Lewandowskim (1807–1882), który był osobą cywilną. Jak podaje treść dyplomu Jana Müllera, uczył się w szkole dwa lata i sześć miesięcy, egzaminy końcowe zdawał

³ W: Akta Urzędu Lekarskiego Guberni Warszawskiej dotyczące się Piotra Seifmana Pomocnika Assesora Weterynaryjnego, zespół 422/Urząd Lekarski Guberni Warszawskiej, sygn. 226, w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

⁴ Plan A. Rudnickiego znajduje się w zbiorach Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. S I 408.

⁵ A. Rudnicki, *Projekt zaprowadzenia...* s. 52.

⁶ Głos Adama Rudnickiego... op. cit., s. 44.

⁷ Wiadomość historyczna o Instytucie agronomicznym w Marymoncie przez B. Flatta, Warszawa 1830, s. 315.

Klinika Chirurgiczna Wydziału Weterynaryjnego Uniwersytetu Warszawskiego przy ul. Grochowskiej. Przy koniu (pochylony) dr Stanisław Terlikowski, październik 1930 r. Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

Klinika Chirurgiczna Wydziału Weterynaryjnego Uniwersytetu Warszawskiego przy ul. Grochowskiej, luty 1928 r. Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

w okresie czerwiec – wrzesień 1830 r., dyplom (patent) na weterynarza rzędu drugiego otrzymał z datą 19 listopada 1831 r., czyli po zamknięciu Szkoły. Patent dawał mu prawo do leczenia *wszelkich sporadycznych chorób większych domowych zwierząt to jest: koni, bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej i psów*⁸. Po szkole był jakiś czas weterynarzem wojskowym, później weterynarzem w służbie rządowej, pracując na stanowiskach: lekarza weterynaryjnego kwarantanny bydła we Włodawie (1831–1839), młodszego lekarza weterynaryjnego m. Warszawy (1839–1841), lekarza weterynaryjnego m. Kalisza (1841–1860). Zmarł w Kaliszu 16/28 listopada 1860 r. W raporcie Lekarza Powiatu Kaliskiego z 8/20 stycznia 1861 roku do Urzędu Lekarskiego Guberni Warszawskiej, oryginał patentu

(dyplomu) weterynarza, po naniesieniu na nim adnotacji o śmierci Jana Müllera *zwrócony został rodzinie zmarłego*. Dyplom (odpis) Jana Müllera ze Szkoły Weterynarii w Instytucie Agronomicznym jest jedynym, jak dotąd, zachowanym dyplomem z tej szkoły.

Jakób Lewandowski (1807–1882) posiadał patent na weterynarza pierwszego rzędu. Szkołę Weterynarii w Instytucie Agronomicznym ukończył w 1827 r. Pracował na stanowiskach rządowych, jako weterynarz rewizji bydła zagranicznego na rogatkach warszawskich (1828–1830), weterynarz kwarantanny bydła we Włodawie (1830–1831), weterynarz m. Warszawy (1831–1838), weterynarzem m. Kalisza (1839–1841). Był także pomocnikiem dyrektora w warszawskiej Szkole Weterynarzy (1841–1842), a także lekarzem weterynarii przy warszawskim dywizjonie żandarmów asesora kolejalnego, autorem wielu publikacji. Jako jeden z pierwszych zdał egzaminy na stopień magistra nauk weterynaryjnych.

W wyniku wybuchu powstania listopadowego Instytut Agronomiczny wraz ze Szkołą Weterynarii i działającą tam także Szkołą Wiejską został zamknięty. Instytut reaktywowano w 1835 r., ale bez Szkoły Weterynarii. Wykłady z weterynarii były już tylko wiedzą uzupełniającą dla przyszłych agronomów. Wykładali tam m.in. dyrektorzy Szkoły Weterynarzy (dalej Szkoły Weterynarii) – Edward Ostrowski, Otto Eichler. Wykłady Edwarda Ostrowskiego zostały opublikowane w 1871 r. pt. *Weterynaryja gospodarcza: nauka leczenia zwierząt domowych wykładana w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie*. W stanie rękopisów zachowały się wykłady Aleksandra Oleckiego z 1836 r.

Kolejną placówką weterynaryjną w Królestwie Polskim była otwarta w 1840 r. Szkoła Weterynarzy. Z 1835 r. zachował się projekt efektywny Szkoły Weterynarii w Warszawie przy ul. Browarnej i Gęstej autorstwa Henryka Marconiego, jednak nie został zrealizowany. Szkoła przez lata nie posiadała własnej siedziby, zmieniano jej nazwę i reorganizowano. Mieściła się w lokalach zastępczych przy ul. Jezuickiej (na tyłach katedry św. Jana), w koszarach sierakowskich przy ul. Konwiktorskiej, przy esplanadzie Cytadeli i w innych miejscach. Była szkołą dwuletnią. Kadre szkoły, tj. dyrektora i pomocnika dyrektora, stanowili lekarze weterynaryjni klasy 1. Dyrektorami byli Fryderyk Jakob (1841), a po jego śmierci Edward Ostrowski (1841–1853). Pomocnikami dyrektora byli Edward Ostrowski (1840–1841), Jakób Lewandowski (1841–1842) i Otto Eichler (1842–1853). Instruktorem podkownictwa był majster kowalski Wilhelm Ketler. Weterynarze w szkole warszawskiej posiadali: *kwalfikację tylko do pełnienia obowiązków pomocników przy lekarzach weterynaryjnych w kwarantannach lub w innej służbie zostających, nie mogą być używani do załatwiania czynności sądowo weterynaryjnych*⁹. Uzyskany stopień weterynarza nie był zaliczany do żadnego rzędu.

W 1846 r. szkoła zmieniła nazwę na Szkoła Weterynarii. Z tej placówki zachował się dwujęzyczny

⁸ Akta Urzędu Lekarskiego Guberni Warszawskiej dotyczące się Jana Müllera weterynarza, w: Zespół: 422/Urząd Lekarski Guberni Warszawskiej, sygn. 126.

⁹ Lista lekarzy i aptekarzy w Królestwie Polskim oraz chirurgów, felczerów i akuserek na rok 1843, s. XXV.

dypłom „Szkoly Weterynaryi w Warszawie” wystawiony z datą 26 lipca/7 sierpnia 1849 roku, podpisany przez m.in. dyrektora E. Ostrowskiego i pomocnika dyrektora O. Eichlera. Dypłom otrzymał Aleksander Broniewicz *po udowodnieniu przezeń postępu celującego przyznany mu został stopień Pomocnika Weterynaryjnego z prawem do wykonywania właściwej temu stopniowi praktyki tak w Królestwie Polskiem, jaki w Cesarstwie Rosyjskiem*¹⁰. Nową lokalizacją szkoły były pawilony koszar kawaleryjskich przy ul. Czerniakowskiej, w okolicy Łazienek, a w 1861 r. koszary przy rogu ul. Solec i Alei Jerozolimskiej. Nauka w szkole trwała trzy lata. Dyrektorami byli: Otton Eichler (1853–1862), Antoni Purwiński (1862–1865), Piotr Seifman (1865–1873), Franciszek Koziorowski (1873–1874) i Wasilij Siencow (1874–1890). Kiedy 1845 r. weszły nowe przepisy o egzaminowaniu na stopnie naukowe, absolwenci szkoły otrzymywali dyplom z tytułem „pomocnik weterynaryjny”, a ci, którzy wcześniej otrzymali dyplom z tytułem „weterynarz”, musieli go wymienić na aktualnie obowiązujący. Kandydaci na wyższy stopień weterynaryjny musieli po zakończeniu Szkoły Weterynarii uzupełnić wykształcenie w Warszawskiej Szkole Farmaceutycznej. Od 1858 r. zaprowadzono coroczne przyjmowanie uczniów, a także czteroletni kurs nauki. Do programu szkolnego włączono nauki przyrodnicze, anatomie porównawczą i patologiczną, farmację, wiadomości dotyczące gospodarstwa wiejskiego oraz język niemiecki. Uczniowie mieli odtąd prawo do ubiegania się o wyższe stopnie naukowe, tj. magistra nauk weterynaryjnych i weterynarza. W 1861 r. przyznano Szkole prawo do samodzielnego egzaminowania i wydawania stopni naukowych weterynaryjnych oraz wystawiania dyplomów. Szkoła prowadziła szpital dla zwierząt, a także kliniki terapeutyczną i chirurgiczną, laboratorium, kuźnię oraz gabinety: anatomiczny, patologiczny, fizyczny, farmakologiczny, podków. Uczniowie zapoznawali się z praktycznym kuciem koni, a starsi pełnili obowiązkowe dyżury w klinice.

Od 1874 r. szkoła warszawska stała się jedną z rosyjskich uczelni wyższych na terenie Królestwa Polskiego. Dyrektorami byli wyłącznie Rosjanie. W 1884 r. szkoła otrzymała nazwę Warszawska Uczelnia Weterynaryjna, a w 1889 r. Warszawski Instytut Weterynaryjny. W 1913 r. do nazwy tej dodano słowo „Aleksiejewskij”, na cześć następcy tronu rosyjskiego. W latach 1886–1888 w szkole uczył się weterynarii Stefan Żeromski, który nie mając matury z powodu choroby i z tego powodu braku możliwości wstąpienia na studia medyczne, wybrał weterynarię jako

naukę pokrewną. Nie miał zamiaru zostać weterynarzem, chciał uczyć się anatomii. Szkoła mieściła się wówczas przy ul. Smolnej. Nazwał ją „rudera”, „zakazaną dziurą”.

Od 1901 r. szkoła mieściła się w specjalnie dla niej wybudowanych gmachach na Pradze, przy zbiegu ulic Grochowskiej i Terespolskiej, blisko targu końskiego. Teren placówki zajmował powierzchnię pięciu morgów. Znajdowało się tu siedem budynków: gmach główny, klinika chirurgiczna, klinika terapeutyczna, anatomia prawidłowa, bakteriologia z epizootologią, anatomia patologiczna, kuźnia, a także skład drewna i węgla. Budynki były ogrzewane za pomocą pieców, oświetlenie było gazowe, od 1912 r. – elektryczne. Lata 1905–1915 stanowiły okres, w którym Instytut nie miał żadnych związków z polską kulturą, społeczeństwem ani gospodarką. Z powodu urządzanych w nim przez studentów wieców politycznych, zarządzeniem generała gubernatora warszawskiego został zamknięty 28 października 1905 r. Uruchomiony ponownie w 1907 r., nie miał studentów Polaków. Bojkotując uczelnię, przenieśli się oni bowiem na studia weterynaryjne do uczelni w Dorparcie, Charkowie i we Lwowie. W 1915 r., w związku z ewakuowaniem instytucji rosyjskich w głąb Rosji, Instytut przeprowadził się do Moskwy i dalej do Nowoczerkaska. W 1918 r. na Uniwersytecie Warszawskim powstało Studium Weterynaryjne przy Wydziale Lekarskim, a w 1927 r. – samodzielny Wydział Weterynaryjny. W latach 1928–1939 Uniwersytet Warszawski wydał w sumie 582 dyplomy lekarzy weterynarii i 44 dyplomy doktorów medycyny weterynaryjnej.

Piśmiennictwo

1. Perenc A.: *Historia lecznictwa zwierząt w Polsce*. Wrocław 1958.
2. Millak K.: *Uczelnia weterynaryjna w Warszawie 1840–1965*. Warszawa 1965.
3. *Przewodnik po Warszawie i jej okolicach na rok 1873/74: z mapką miasta, mappami kolei żelaznych i drzeworytami, ułożony i wyd. przez Feliksa Fryzego i Ignacego Chodorowicza*. Warszawa 1873.
4. Akta Urzędu Lekarskiego Guberni Warszawskiej 1817/1897
5. *Stan szkoły agronomicznej w Marymoncie w roku szkolnym 1828/1829 do popisu publicznego odbył się mającego dnia 29 czerwca, podane przez Dyrektora Instytutu Agronomicznego B. Flatta*. Warszawa 1830
6. *Wiadomość historyczna o Instytucie Agronomicznym w Marymoncie przez B. Flatta*. Warszawa 1830.
7. Flatt B.: *Instytut agronomiczny w Marymoncie pod Warszawą*. 1820.
8. Perenc A.: Szkoła Weterynarii w Burakowie pod Warszawą i jej dyrektor dr Adam Antoni Rudnicki. *Med. Weter.* 1949, nr 12.
9. Millak K.: *Słownik polskich lekarzy weterynaryjnych 1394–1918*. Lublin 1960–1963.

Hanna Polańska, e-mail: Hanna.Polanska@lazienki-krolewskie.pl

¹⁰ Akta Urzędu Lekarskiego Guberni Warszawskiej dotyczące się Aleksandra Broniewicza, weterynarza, Zespół: 422/Urząd Lekarski Guberni Warszawskiej, sygn. 176, w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.